

STAVEBNĚ HISTORICKÝ VÝZKUM TÁBORSKÉHO PODZEMÍ

JAN MUK

Sklepy zaujímají značnou část objemů historických objektů a významově, z hlediska poznání historického vývoje, mají nezastupitelnou úlohu. Zpravidla zachovávají autentickou podobu z doby svého vzniku, dokládají obvykle systém podlaží nad terénem a to i v případech, že tato již neexistují, a v některých městech obsahují četné portály. Současné jsou ovšem velkou neznámou, pokud usilujeme o jejich absolutní datování, poznatelné buď ze vztahu k existujícím domům na základě komparace půdorysů, zpravidla pak nejlépe v rámci systémů zástavby či celého půdorysu města. Pouze v ojedinělých případech přispívá k poznání nákladný archeologický výzkum. Překážkou studia jsou technologie, prakticky neodlišitelné od 13. do 16. století, a časově rovněž zpravidla neurčitelná rezidua starších objektů.

VÝZNAM TÁBORA PRO STUDIUM HISTORICKÝCH MĚST A JEHO VÝJIMEČNOST

Podzemí Tábora je unikátní z hlediska výzkumu, neboť poskytuje záruky, že zde neexistují starší konstrukce než z 15. století, i když prostory v některých případech spíše volně navazují na starší zemnice. Navíc se v Táboře uplatnil specifický místní systém zaklenutí. Tábor tak může být vzorkem pro obecné studium podzemí našich měst. Z iniciativy koordinátora přípravy obnovy města byl v SÚRPMO realizován v letech 1971 až 1983 soustavný výzkum sklepů za pomoci vyčerpávajícího zaměření.¹⁾

Táborské sklepy obsahují obvyklé prostory s klenbami a s obvodovým zdívem v 1. podzemí a do skály tesané prostory v dalších dvou až třech úrovních. Neodlišují se tak sice od podzemí řady našich i cizích měst, leč v tomto případě byly zahaleny mýtem původního určení, jejich složitá spleť byla spojována se vznikem města jako husitské pevnosti, předpokládal se obranný účel. Nechyběla ani domněnka o keltském původu a v laických představách se tradovaly pověsti o vyústění chodeb kdesi mimo město.

Poznání táborského podzemí se již stalo samostatnou kapitolou historie města. Spleťtostí a vzájemných vazeb sousedících sklepů si povšiml již ve svém popise města v roce 1871 táborský historik M. Kolář. Upozornil na její složitost, současně se známou neobvyklou podobou až chaoticky řešené uliční sítě. Předpokládal využití hor-

ních sklepů, pivnic²⁾ k ukládání piva, dolních sklepů „lochů“ jako úkrytu různých věcí. S cílem vyřešit problém exaktním způsobem navrhl již v roce 1909 F. Ješ městské radě,³⁾ aby byly postupně zaměřeny všechny sklepy města, a tento návrh byl přijat. Program předcházející dobu o půl století nebyl realizován. Redukovaný program se uskutečnil před rokem 1928 na popud Jihočeské společnosti pro zachování husitských památek a doporučení prezidenta T. G. Masaryka ve formě zaměření části podzemí po obvodu náměstí. Tehdy se již podzemí stalo součástí širší problematiky vzniku Tábora, středem zájmu nejen laiků, ale i odborníků, historiků. K. Thir v roce 1895 předpokládal využití sklepů jako zásobáren, v roce 1920 jejich vznik však spojil s pivovarskými živnostmi.⁴⁾ Archeolog Sezimova Ústí J. Švehla se v až malicherné diskusi v letech 1921, 1922, 1928 snažil kontroverzně dokázat, že sklepy měly i účel obranný, sloužily k úkrytu obyvatel jak v době války, tak při požárech. Vyšel z předpokladu, že vzhledem k válečnickému zaneprázdnění obyvatel při obležení Tábora v letech 1420 - 1450 nemohlo být ani pomyšlení na náročnou stavbu sklepů, a usuzoval, že tyto pocházejí z doby před rokem 1420. Oporu pro své tvrzení spatřoval v údajích nejstarší táborské městské knihy, kde se k roku 1433 uvádějí pivnice i lochy. Z publikovaných konkrétních údajů dospěl Švehla k správnému názoru, že sklepy sloužily i jako útočiště před ohněm. Strategický význam odvozoval násilně ze zprávy Vavřince z Březové, podle kterého kutnohorští havíři za vpádu Zikmundova vytrhli ze sklepů a nepříteli porazili, a ze zmínky o obranných chodbách v Třeboni, které ovšem mají zcela jiný charakter a jsou součástí až pozdně gotického opevnění.⁵⁾ J. Švehla publikoval i názory dalších účastníků diskuse. A. Šedláček předpokládal vznik sklepů na konci 15. a na poč. 16. stol., kdy Tábor oplýval blahobytem. Švehlův názor o sklepech jako úkrytu v době obležení podpořili i F. Ješ a další. Předpokládalo se, že výstupy ze sklepů do ulice sloužily obráncům ve sklepech ukrytým k výpadům. Stavební podstaty sklepů, jejich širší interpretace vztahů k domům nad terénem a jejich významu pro poznání urbanistických souvislostí se diskuse nedotkla. Tento problém dosud neexistoval, neboť městské domy tehdy nebyly analyzovány. Náznakem odlišného přístupu bylo vyjádření významného památkového pracovníka V. Vágnera, který pro strážlivý a objektivní při-

1) Zaměření podzemí Tábora prováděla Konstruktiva a později Interprojekt Praha, se vznikem Táborprojektu v roce 1969 navázala spolupráce s Geindustrií Praha a se Státním ústavem pro rekonstrukci památek, ateliérem výzkumu. Archeologický výzkum zajišťoval nejprve dr. M. Richter (AÚ ČSAV), pokračovalo archeologické oddělení muzea v Táboře.

2) M. Kolář, *Obraz města Tábora a jeho okolí v letech 1432 - 1450. Výroční zpráva reál. gymnázia za rok 1871.*

3) J. Švehla, *Táborské sklepy a lochy*, Jihočeský sborník historický I, 1928, s. 21.

4) K. Thir, *Dějiny táborského pivovarnictví*, Tábor 1895, s. 6.

5) K. Thir, *Staré domy a rodiny táborské I*, 1920, Tábor, s. 61.

stup, pozoruhodný z hlediska metodického, si zaslouží doslovnou citaci: „... soudím, že vyřešení problému (a to nikoli jen problému lokálního), k jehož ověření jsou především povoláni historikové kulturní, dá ve svém konečném výsledku za pravdu hypotéze pě. Švehlově vybudované na značných praktických zkušenostech archeologických. Jsem si vědom ovšem toho, že romantismus prvé polovice XIX. stol. vzbudil jmenovitě v poslední třetině téhož století samozřejmě a namnoze zdravou aversi proti všem tajemným sklepům a chodbám uváženým v souvislosti s různým systémem opevnovacím. Příklad tábořský však ve svém dalším vývoji se vši pravděpodobností dosvědčí, že výsledky této averse v historickém bádání budeme namnoze korigovat, jakmile časem obecná historie kulturní vynese na světlo úplný dějinný vývoj opevnovacích systémů u nás zdomácnělých a jakmile historie umění objasní již slibně započatou genesis města jako architektonického díla...“. Poprvé zde byl vysloven požadavek souhrnného studia českých měst uskutečněný až v posledních desetiletích.

Ve statích o Táboře padesátých let se vyskytovala paušální tvrzení, že spodní sklepy vznikaly až dodatečně v 16. století. Naposledy byla spodním sklepům věnována pozornost Vl. Nekudou v souvislosti s archeologickým výzkumem vesnice Pfaffenschlag, jejíž objekty vznikly od 13. století a zanikly na počátku 15. století. Lochy v této lokalitě byly běžným prvkem domovní výstavby. Vl. Nekuda uvedl i poměrně rozsáhlou literaturu, jak zahraniční, tak domácí, týkající se lochů na moravských sídlištích. Pripomíná pramenný údaj, podle kterého byly lochy na Moravě útočištěm novokřtěnců. V Pfaffenschlagu objevil v lochu skrytou radlici.⁶⁾ Významu pojmů souvisejících s podzemními prostory věnoval pozornost J. Macek.⁷⁾ Dokázal, že pojem sklep měl v minulosti význam oblouku, klenby a klenutého prostoru vůbec, bez ohledu na polohu. Prostory pod zemí se nazývaly převážně pivnice.

METODIKA VÝZKUMU

Výzkum SÚRPMO, který je touto statí prezentován, byl realizován známou metodou pasportizace koncipovanou v padesátých letech D. Libalem, prohloubenou v tomto případě o určitá specifika vyplývající z daných místních podmínek. Průzkum podzemí navazuje u mnoha objektů na vyčerpávající výzkum objektů nad terénem. Kde tento výzkum realizován nebyl, bylo nadzemí studováno za pomoci zaměření v souvislostech pro podzemí významných. Poznatky se upřesňují při představách, a to ve spolupráci s archeologickým pracovištěm muzea v Táboře. K dispozici bylo zaměření města včetně podzemí v měřítku 1 : 50. Pro každý objekt byla zpracována samostatná průzkumová zpráva, zakresleny všechny architektonické detaily, v několika sekcích byly zakresleny všechny prostory podzemí v rámci celého města v měřítku 1 : 400. K výzkumu byla zpracována také souhrnná

zpráva syntetického charakteru.

Metodicky byla pro výzkum závažná komparace výkresů podzemí a přízemí, která v řadě případů odhalila dva naprosto vzájemně nesouvisející a tudíž v různých časových fázích vzniklé výstavbové systémy. Sklepy v těchto případech jsou pozůstatkem starší zástavby, která beze zbytku zanikla, byla nahrazována objekty odlišných obrysů a uličních čar. Sklepy naopak díky své „materiální setrvačnosti“ přežívaly.⁸⁾ Nanejvýše byly přestavovány, pouze ojediněle vznikaly v 19. a ve 20. století novostavby sklepů. V řadě případů byly objeveny středověké sklepy, které rozhodně ve městě převažují, i pod novodobými objekty. Starší sklepů je s výjimkou novověkých domu na základě studia archivních pramenů prakticky neurčitelné. Pro starší období neexistují bezprostřední záznamy, které by zmiňovaly výstavbu určitého objektu nebo dokonce sklepa. Přibližné datování v rámci středověku a 16. století je možné pouze na základě rozboru současného organismu sklepů jako celku a v rámci jednotlivých objektů. Důkazem vzniku jsou početné zachované portály gotické formy, u kterých můžeme předpokládat vznik v 15. a hluboko v 16. století, a především stratigrafie sklepů a jejich vztah k přízemí, které bývá lépe datovatelné než sklepy na základě zachovaných architektonických detailů. Tábořské sklepy vznikaly nejpozději již s konsolidací výstavby po ukončení husitských válek, kdy v některých případech, snad spíše na okraji, docházelo k nahrazování přežívajících obydlí primitivního zemnicového typu vyspělejšími obytnými staveními. Předpokládáme, že již před rokem 1500 byla základní struktura sklepů vytvořena.

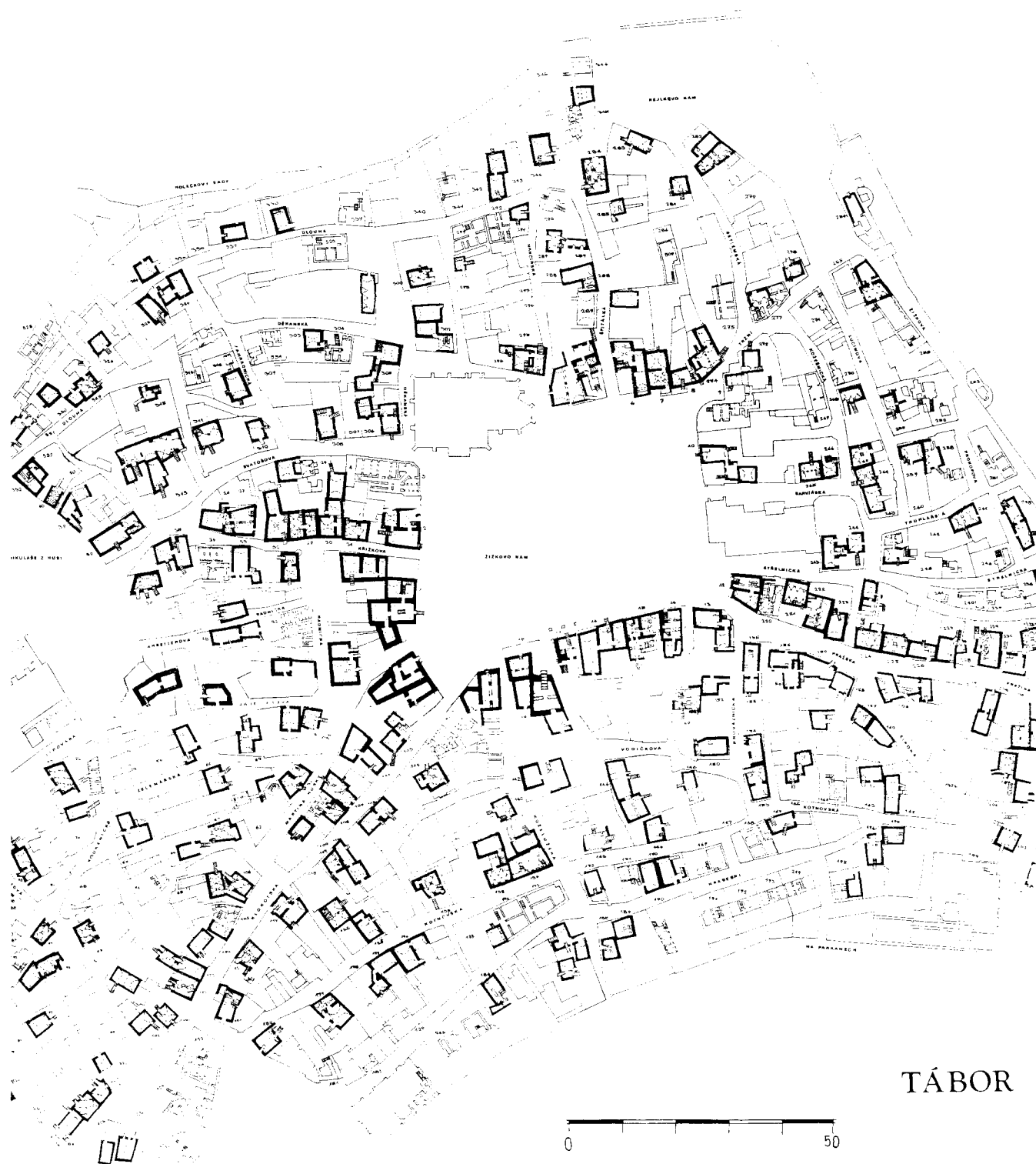
KONSTRUKCE A TECHNOLOGIE SKLEPŮ

Horní sklepy v Táboře vznikaly povětšinou obdobnou technikou jako sklepy spodní, lámáním skalního podlaží, které zde vystupuje nezdávka až do přízemí. Je zřejmé, že vylámaný materiál byl využíván současně k výstavbě zdiva jak nad terénem, tak ve sklepech, pokud lice sklepů nebyly ponechávány jako skalní výstupy bez obezdívky. Horizontální vrty do obvodových zdí sklepa prováděné v rámci přípravy statického zajištění zjistily, že zdivo po obvodu sklepů mělo poměrně malou tloušťku, nezdávka pouze 40 - 50 cm, průměrně 70 cm. Obezdívky větších tloušťek, až 150 cm, vznikaly výjimečně, patrně tehdy, jestliže výkopová jáma neodpovídala přesně projektu nebo když zdivo bylo zesíleno přízdivkou v souvislosti s dodatečnou klenbou. Malé tloušťky zdiva nesou patky kleneb a svědčí o kvalitním provedení, neboť až na nepatrné výjimky nebyly narušeny namáháním na vzpěr. V domě čp. 5 vzniklo obvodové zdivo horního sklepa podle spolehlivého záznamu po roce 1532, přiložením systému pasů do pilířů, přiléhajících skalnímu líci. Středověké zdivo bylo výhradně lomové, cihly se vyskytovaly ojediněle v záklencích dveřních nik. Jak uvádí nejstarší tábořská kniha, cihly se vyráběly v Táboře již v 15. stol. Kopané sondy prováděné rovněž z důvodů statického průzkumu zjistily již dříve z Prahy známou zkušenost, že základová

6) Vl. Nekuda, Pfaffenschlag, Brno 1975, pozn. 25, s. 90 - 91.

7) Jos. Macek, K sémantice středověkého domu a jeho vnitřního členění, diskusní příspěvek na konferenci Dům předhusitského a husitského období, Tábor, září 1983.

8) J. Muk, Příspěvek k poznání nejstarší architektury Tábora, Archäologia historica 5, Brno 1980, s. 115.

Obr. 1: Středověké a renesanční sklepy Tábora.

spára se nachází až na nepatrné výjimky bezprostředně v úrovni dlažby sklepa. Závadná bývá tato skutečnost při prohlubování sklepů obvyklém např. v Praze, v Táboře jsme se s ním však prakticky nesetkali, s výjimkou, kdy sklepy byly zcela nově hloubeny ke starším zdem nad terénem. Tehdy bylo možno určovat spolehlivé úseky zdiva původních základů, s nerovným lícem, jejich relativní stáří. Určování stáří lomového zdiva podle jeho technologického charakteru pro Tábor odmítáme jako nezodpovědné, nereálné.

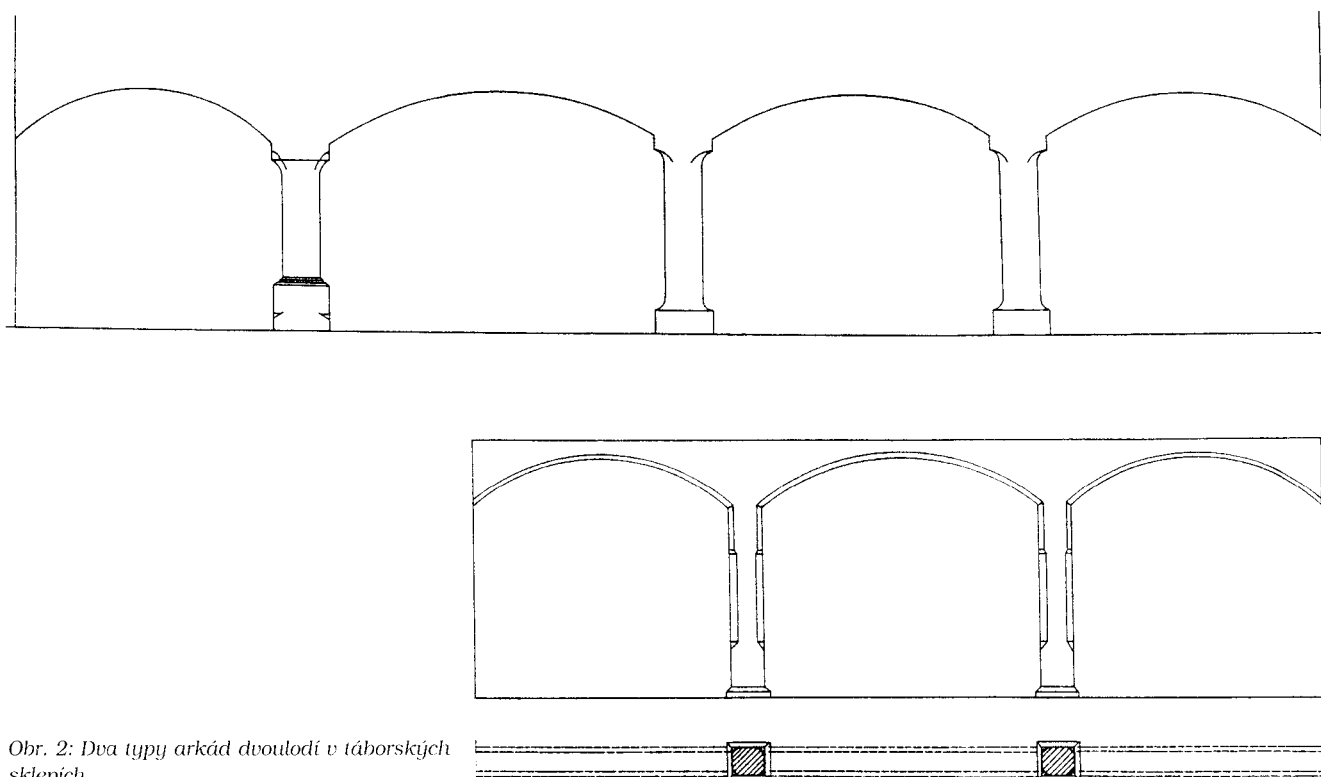
Klenby nebyly vždy samozřejmou součástí sklepů. Předcházely jim trámové stropy, po kterých se zachovaly někdy dobře patrné kapsy ve zdech, např. v domě čp. 39, kde je dokonce zjištělý i půdorysně vzhledem k obvodu sklepa šikmý směr trámů. V domě čp. 204 v Kotnovské ulici se zachoval ještě v době výzkumu dřevěný trámový strop, patrně středověký s původním záklopem. Materiálem kleneb byl ve středověku a 16. století ve sklepech, na venkově nezřídka až do 20. století, lomový kámen kladený charakteristickým způsobem do silné vrstvy malty rozprostřené na bednění, čímž bylo dosaženo typického podhledu s otisky bednění v maltovém loži, dochovaného do současnosti. U nezasvěceného pozorovatele preciznost provedení vzbuzuje dojem novodobé konstrukce neomítaného betonu. Podle otisků prken zjišťujeme vynikající tesařské výkony. V domě čp. 305 byla použita prkna dlouhá až 400 cm, šířky 25 cm, řezaná, nikoliv štípaná, jak bývá mylně uváděno pro historické prvky. Prostory s otisky prken náležejí k autenticky nejvěrohodnějším, pohledově vynikajícím. Pouze vzácně se setkáváme se stopami bednění, které bylo provedeno na způsob šindelové střechy, s krátkými, štípanými prkénky na latích. Pokud sklepní klenby postrádají spodní vrstvu malty, která dokonce případně chybí i ve spodní části spár, jsou dokladem toho, že klenba byla podrobena delší dobu zatékání, zřejmě v době narušení objektu nad terénem. U těchto sklepů si můžeme ověřit často v pramenech, že domy nad nimi byly po delší dobu rozbořeny, zpravidla po třicetileté válce. Zachovaly se dokonce dodnes gotické sklepy pod zahradami a ulicemi, nad nimiž od 17. století objekt již nevznikl, např. pod náměstím Mikuláše z Husi nebo pod děkanskou zahradou. Tyto klenby dodnes nejsou staticky ohroženy. (V Kutné Hoře sklepy tohoto typu zřejmě pozbyly svá nadzemní podlaží již v husitských válkách.) Mladší klenby cihelné, pochopitelně méně únosné a ohrožované vlhkostí, vznikaly od obnovy města po požáru v roce 1532. Tehdy byla cihla již obvyklým stavebním materiálem nejen kleneb, ale i obvodového, nadterénního zdiva, např. v domech čp. 17, 18. Tyto klenby jsou odlišné také svou formou. Jako prosté valené klenby se vyskytují zřídka, převažují tvary s výsečemi, později v baroku a klasicismu ve vrcholech se stýkajícími. Výseče jsou trojúhelné nebo vejčité, což souviselo se způsobem konstrukce bednění. Hustým řazením výsečí vzniká někdy klenba na přístěnných pilířích, zpravidla dodatečně vkládaná ke staršímu obvodovému zdivu, jehož původ se takto prozrazuje. Cihly měly rozměry v podstatě se nelišící od dnešních formátů. Navzdory zaměření desítek příkladů cihel se nepodařilo zjistit časov

vě určitelnou unifikační. Charakteristické cihly výšky 7 až 8 cm gotického původu zjištěny nebyly, ostatně v klenbách se nevyskytovaly všeobecně ani v době předhusitské. Na rozdíl od kleneb kamenných klenby cihelné nebyly až na nepatrné výjimky kladeny již do maltového lože, nejsou tedy překryty maltou s otisky bednění. Pohledově se uplatňovaly jako rezné. Teprve v 19. století se uplatnily klenby plackové, a to i ve druhých podzemích, kde jimi byly druhotně zajišťovány hroutící se narušené skalní podhledy. Základní typy kleneb jsou takto významnou datovací pomůckou.

PŮDORYSNÁ SKLADBA

Sklepy jsou situovány zpravidla při ulici a teprve další prostory jsou řazeny v dalších traktech do hloubky parcely. Úrovněmi zasahují do hloubky 3,5 - 4,5 m, což při obvyklých výškách prostorů 2,7 - 3,4 m má za následek, že podlahy přízemí se nacházejí v úrovni terénu. Výjimečně vystupují sklepy nad terén, přízemí je potom zvýšeno, což příznivě působí jako ochrana proti vlhkosti. V Soběslavi, Chvalšínách, Třebíči, Třeboni i jinde se tyto polozapuštěné sklepy nacházejí na boku průjezdů, jako hloubkové prostory při ulici. Často se s nimi setkáváme pod zadními komorami, nezřídka na svahu, kde v rámci obvyklé výškové diferenciací úrovní mezi předním a zadním traktem jsou charakteristickým prvkem, podmiňují základní dispoziční typ se zadní komorou. Tábořské domy tento klasický výškový vývin domu postrádají, nicméně zde existuje v atypických dispozicích rovněž několik polozapuštěných sklepů. Nejpozoruhodnější je sklep domu čp. 180 v Kotnovské ulici, téměř v rozsahu celého stavení, zapuštěný do terénu s úrovní pouze 230 cm hluboko a s přízemím 110 cm nad terénem. Prostory zde zasluhují pozornost z hlediska možné historické podmíněnosti. Svým charakterem odpovídají v podstatě objemu zemnic nebo polozemnic, jak byly archeologicky zjištěny jako nejstarší forma zástavby ve 13. století a na vesnicích i později, také však v husitských počátcích Tábora. Není vyloučeno, že tyto sklepy jsou pozůstatkem zemnic, stejně jako další sklepy, které ze zemnic mohly vzniknout dodatečným prohloubením. Každá alternativa výkladu však dokazuje setrvačnost určitého životního způsobu podmíněného ochranou proti chladu a vlhkosti.

Hustota zástavby sklepy je v rámci města různá. Nejpočetněji, v souvislé zástavbě se nacházejí při hlavních městských prostorech, kolem náměstí na severní, západní a zejména na jižní straně, nikoliv pak na straně východní, dále pak při ulicích Pražské, Klokotské, Kotnovské. Vyplývá zde zdůraznění těchto částí města v minulosti a překvapivě i ulice Křížkové. V ostatních částech města je výskyt sklepů řidší, tyto jsou rozměrově menší a v rámci jednotlivých domů vytvářejí prostší seskupení. V četných domech sklepy nesouvisí s přízemím datovatelným do 1. poloviny 16. století, jsou tedy starší. I z dalších skutečností dospíváme k závěru, že většina sklepů města vznikla již v průběhu 15. století. Nejpočetnějším typem je hloubkový trakt kolmý k ulici, samostatný nebo sdružený s dalšími sklepy, zpravidla řazenými vzadu, řidčeji situovanými na boku při ulici. Výrazná nesystema-

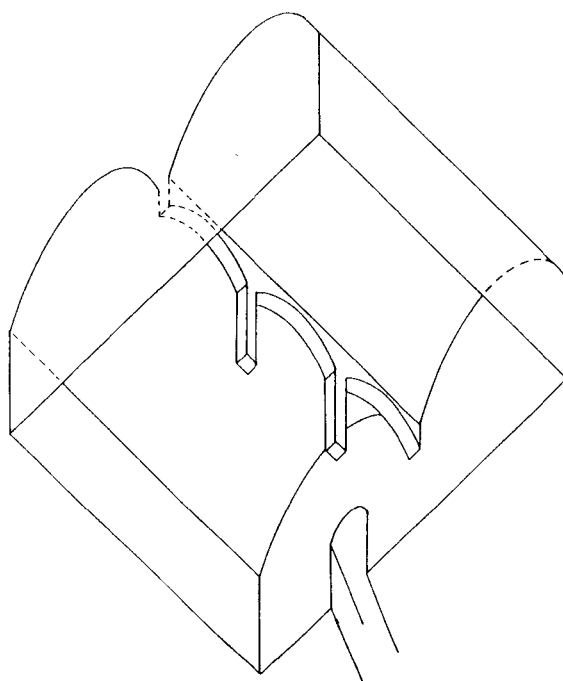
Obr. 2: Dva typy arkád dvoulodí v tábořských sklepech.

tičnost půdorysných struktur souvisí s nepravidelným systémem tábořské zástavby jako celku. V řadové zástavbě, kde sklepy vzájemně přiléhají, se nad nimi nacházely nutně vstupní síně, z nichž se žádná nezachovala v původní podobě. Pokud sklepy nezabíraly šířku domu, síně byly bezpochyby mimo ně. Předpokládáme, že mimo hlavní ulice existovala v Táboře izolovaná hloubková stavení na boku s dvorky, v jejichž místě se zahuštěním zástavby vznikaly vstupní prostory. Pravděpodobný je tento vývoj u objektů na parcelách malých hloubek mezi dvěma ulicemi, např. u domů čp. 169 - 172 v Kotnovské ulici, vesměs s hloubkovými trakty sklepů. Jsou zde charakteristické vstupy odzadu, kde býval dvorek.

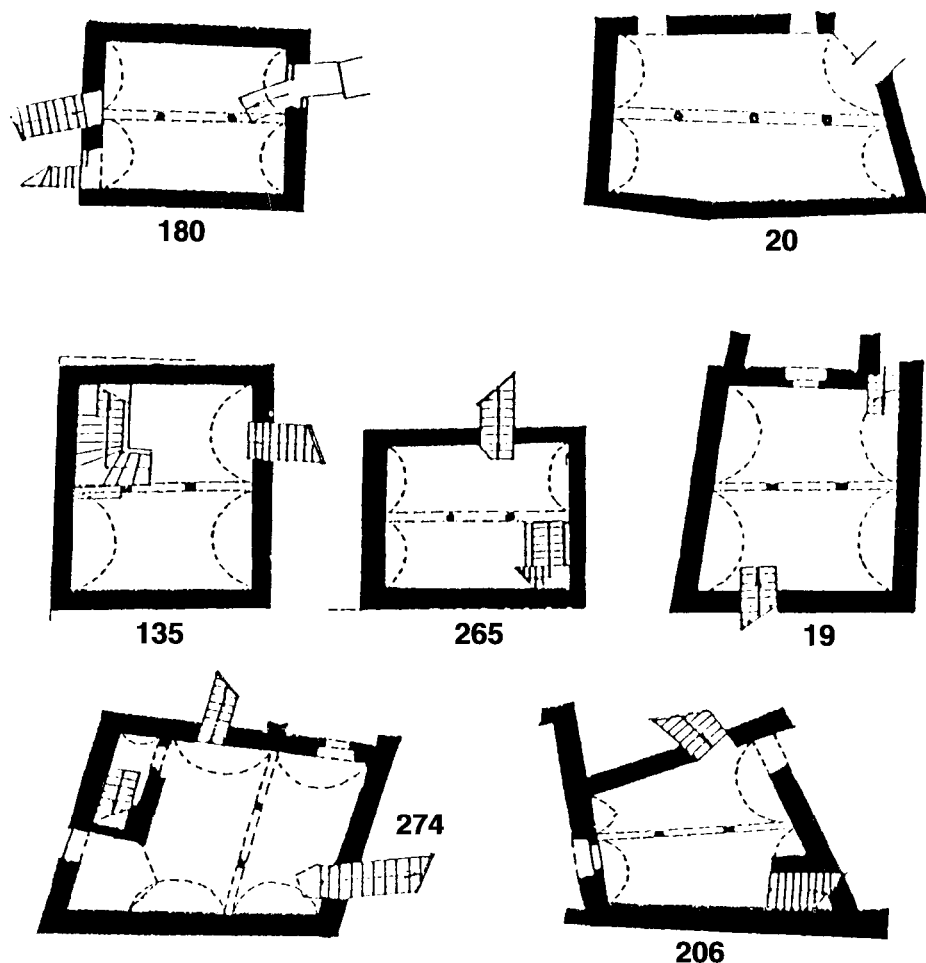
V místech přiléhajících sklepů existují dnes již pouze pod terénem druhé, sdružené hloubkové trakty, užší, zaklenuté vpředu dodatečnou, vzadu pak původní valemou klenbou stoupající. Je zde stopa zaniklých nástupů do sklepa přímo z ulice (čp. 22, 30). Jindy bylo schodiště téže funkce vymezeno ve větším sklepě pouze vřetenovou zdí. Jestliže schodiště náležel samostatný trakt, odpovídal mu zřejmě i dílčí prostor v přízemí. Takto byl řešen dům čp. 2, 29, 15, 233, 170. Obdobná situace byla asi původně i v čp. 16 na náměstí, kde hloubkový trakt zanikl patrně při požáru v roce 1532 a vznikla zde síň se středním sloupem. Obdobné řešení s komorami na boku síně dokládá i dokumentace zbořených domů čp. 3, 4. Příkladem nepodsklepené síně s komorou na sklepu v sousedství je dům čp. 6. Sklep zde vystupuje ovšem před uliční čáru a nabízí hypotézu o předsunutém traktu v náměstí. Hlavní sklepní prostory vynikají absolutními rozměry. V domě čp. 2 má sklep plochu 60 m², v čp. 38 dokonce 84 m² s rozpětím klenby 6,6 m (!).

Do hloubky navazující sklepy bývají mladší, což lze zjistit odlišnou technologií, deformovaným půdorysem,

případně na styku staršího a mladšího sklepa, kde se objeví starší obvod jako dodatečně odkrytá konstrukce. Zmínili jsme se již o klasických zadních komorách, jejichž doklady jsou sklepy čp. 103 v Kotnovské a čp. 24 ve Svatošově ulici. Přední příčné trakty řadových domů čp. 157, 206, 224, 230 v Pražské ulici a čp. 13 na Žižkově náměstí jsou asi pozůstatkem nejstarších stavení mělkého půdorysu, se síněmi v rozsahu sklepa. Pozoruhodné jsou zadní sklepy příčné, pozůstatek zadních komor uzavírajících parcelu bez přístupu odzadu. Klasickým příkladem je čp. 138 v Kotnovské ulici.

Obr. 3: Axonometrie charakteristického tábořského sklepního dvoulodí.

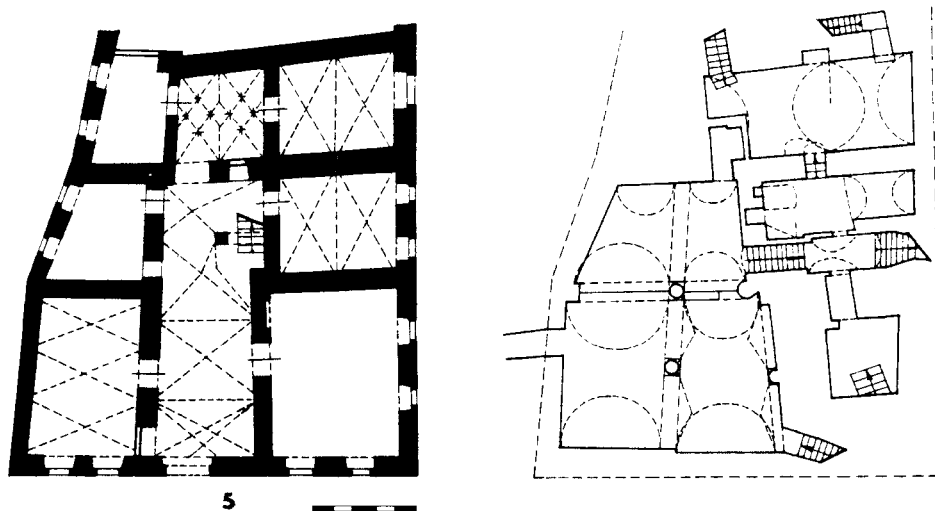
obr. 4: Charakteristické táborské dvoulodní sklepy.

Ve třech variantách se v Táboře vyskytují sklepní dvoulodí, z nichž typ se středními tesanými sloupy je fenoménem bez obdoby v dalších městech, charakterizujeme jej jako „táborský“. Zachovalo se 6 příkladů. Arkády a sloupy jsou řešeny s výtvarným záměrem, výhradně jako kamenická práce. Sloupy jsou okoseny, stejně jako arkády, které jsou ploché, segmentové, z hlediska konstruktivního odvážné a méně vhodné, což způsobilo v řadě případů poruchy a následná podezdění. Navazující valené klenby jsou polokruhové nebo rovněž segmentového řezu. Skupina předpokládá téhož autora a jednotnou dobu vzniku někdy koncem 15. nebo spíše počátkem 16. století. Obdobně jako valené klenby byly vkládány náhradou za starší dřevěný strop, také dvoulodní konstrukce nebyla vždy součástí původní výstavby. Bylo zjištěno, že někdy arkáda narušila starší omítku plochostropého prostoru. Vzhledem k subtilnosti konstrukce (šířka pasů a sloupků 25 cm) není pravděpodobný předpoklad, že by v přízemí odpovídala arkádám

další konstrukce, pravděpodobně nad dvoulodními byly sině. Litujeme, že teprve až při rekonstrukci v roce 1982 byla v čp. 265 arkáda podezděna a prostor téměř po 500 letech zrušen. Neporušen se zachoval jeden z největších prostorů tohoto typu v domě čp. 274 na Žižkově náměstí o ploše 62 m² a nepatrně větší sklep v čp. 19. V domech čp. 135, 180 jsou odlišné střední sloupy, kruhového průřezu. Konstruktivně příbuzné jsou dvoulodní systémy s arkádami z lomového zdiva, které bývají i v hloubce parcely (čp. 18). Přízemí je neočekávané podoby z hlediska našich konstruktivních představ, neboť na klenbě spočívá napříč zeď komory s gotickým portálem. Gotická dispozice se nad dvoulodním zachovala pouze ještě v čp. 5. Plocha nad sklepy obecně tedy byla chápána jako pevný terén, na který bylo možno klást zdivo všesměrně, bez ohledu na spodní nosný systém. V Táboře existuje řada dalších příkladů zdí libovolně vybudovaných na klenbách, a to

jíž ze 16. století. Prostory s lomovými arkádami se zachovaly ještě v domech čp. 142, 145, 222, 229. Z hlediska památkové praxe je zajímavé, že nejrozsáhlejší prostor dokonce o třech arkádách byl objeven zachovaný pod novostavbou z konce 19. století, v čp. 21. Výtvarně nejpozoruhodnější je dvoulodí se zděnými arkádami ve sklepe čp. 5, domu Lichvicova, kde jsou tesané náběhové hlavičky s diamantovým členěním povrchu. Vznikly po požáru v roce 1532. Navazující valené klenby jsou výsekové,

Obr. 5: Lichvicův dům čp. 5, přízemí a sklepy po roce 1532.

systém má obdoby např. v přízemích slavonických domů z doby kolem roku 1550, i ve sklepích Jihlavy, Velkého Meziříčí, Znojma. Teritoriální omezení patrně naznačuje souvislosti. Jihlavská varianta je řešena překvapivě, na střední arkády navazujícími klenbami tvaru třičtvrtě až téměř polokruhu, čímž vzniká při prvním pohledu dojem arkád vestavěných druhotně pod souvislou válcovou plochu. Předchůdcem dvoulodí z doby Václava IV. je podzemí purkrabství hradu Točnicka.

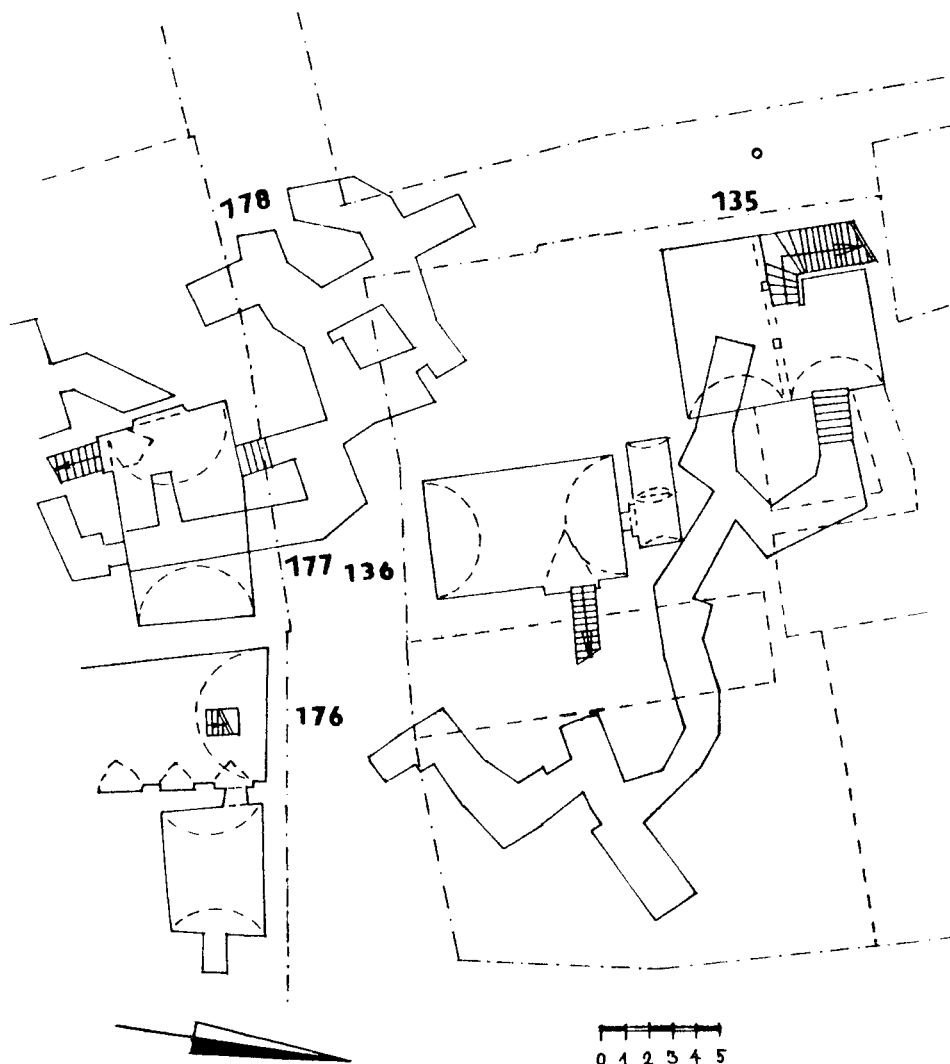
SKLEPY DRUHÉHO PODZEMÍ

Sklepy druhého podzemí, kterým především byla věnována v minulosti pozornost, jsou chodbami tesanými do skalního podloží. Jakkoliv vytvářejí v Táboře složitý systém, nejsou ničím neobvyklým, a obdobné nalezneme v dalších městech, s analogiemi dokonce na vesnicích. Pochopitelně v městech pravidelného založení půdorys druhého podzemí nebývá tak chaotický jako v Táboře. Např. v Domažlicích, Horažďovicích, Litoměřicích, v Plzni, v Kadani.

V Polsku byly rovněž publikovány zprávy o druhém podzemí.⁹⁾ Naopak víme, že v řadě měst druhá podzemí chybí, např. v Praze, v Jindřichově Hradci, v Českých Budějovicích, v Českém Krumlově. Příčinou bývají patrně nevhodné geologické podmínky, spodní voda, nikoliv odlišný životní a výrobní způsob. Spodní sklepy, lochy, uváděné v Táboře již nejstarší městskou knihou, tudíž z doby bezprostředně po založení Tábora, byly zřejmě využívány jako prostory skladovací. K. Thir uvádí zprávu z doby před rokem 1552 o udušení majitele s manželkou v lochu parou. Jako sklepy obecně, pokud byly klenuté, sloužily k ochraně před ohněm. Neúnosné je spojovat podzemí s várečným právem, neboť rozsáhlé prostory vznikaly i u bezvýznamných nevárečných domů tábořské periferie. Jednotného názoru o využití sklepů nebylo v literatuře dosaženo.

V literatuře uváděný dodatečný původ spodních sklepů je mylný. Při pečlivém sledování jsme zjistili, že všechny záklenky nástupů do spodních sklepů jsou současné se zdívem, které prolamují. Tudíž i spodní sklepy jsou

9) V Polsku publikováno druhé podzemí z měst Opatow, Klodsko, Jarosław, Sandomierz. Zb. Strzelecki a d. Kompleksowe zabezpieczenie zabytkow, Konferencja srodomiostowa, Probl. geotechniczne w rewitalizacji zabytkow, Krakow 1986.

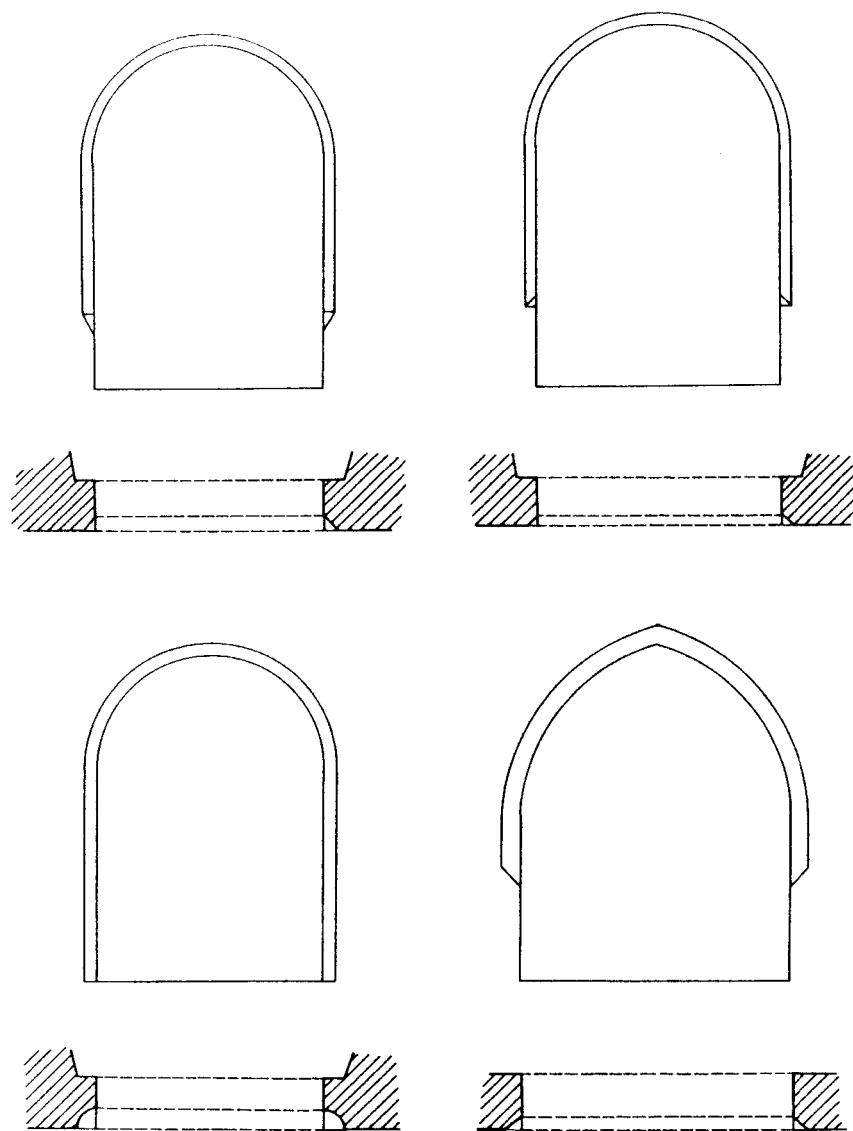

Obr. 6: Sklepy domů čp. 176 - 178 v Kotnovské ulici se zakreslením druhého podzemí.

s horními současné, pravděpodobně i s nástupem podlahou horního sklepa, kde vazba na zdivo chybí.

Základním půdorysným typem spodních sklepů je křížový půdorys s příčnými rameny navazujícími na osovou chodbu, se schodištěm vybíhající zpravidla v delší ose horního sklepa. Sklepy obvykle vystupují pod ulici, mimo dům nad terénem. Ovšem výjimky z tohoto schématu, které v jiných městech neexistují nebo jsou vzácné, jsou v Táboře příliš četné, což bylo asi opět způsobeno chaotickým půdorysem města. Nej hustší síť sklepů je pod západní částí Pražské ulice, s chodbami v několika patrech nad sebou. V některých případech se sklepní chodby zatáčejí, snaží sledovat půdorys parcely, včetně dvorku, což dokládá schopnost orientace v podzemí. Zahloubení prostor spodních sklepů pod terénem není jednotné. Při podrobnějším sledování 127 objektů byl získán následující přehled nejnižších úrovní.

úroveň (m)	počet sklepů
4 - 5	12
5 - 6	31
6 - 7	39
7 - 8	30
8 - 9	13
9 a více	2

Obr. 7: Typy portálů tábořských sklepů.

Značné hloubky podzemí stejně jako jeho systémy představují úctyhodný technický výkon při hloubení, které nebylo ničím jiným než důlním dílem. Obdobně jako jsou doloženi při stavbách renesančních zámků horníci lámající skálu, musíme jejich přítomnost předpokládat i v Táboře 15. století anebo alespoň jejich zkušenost, kterou přejímala širší veřejnost. V lochu domu čp. 5 pracoval po požáru v roce 1532 kameník Vondřej kromě dalšího kameníka a dalších zedníků a Vlachů, kteří se zúčastnili na ostatních částech výstavby.

TÁBORSKÉ SKLEPY JAKO VÝTVARNÉ DÍLO

Toto vymezení tématu není nadsázkou. Hodnocení sklepů jako výtvarného díla nemůžeme pochopitelně vztahovat na všechny prostory, pouze na reprezentativní příklady, charakteristické dvoulodní sklepy, především s tesanými arkádami a sloupy, které nemají známé období. Jestliže odhlédneme od prosté monumentalitě gotických sklepů pražských a některých dalších českých měst, např. v Kutné Hoře, působivých především velkorysostí své koncepce, jsou tábořská dvoulodí jedinou ucelenou skupinou, kterou lze hodnotit jako souřadnou s románskými

pražskými sklepy, rovněž vynikajícími uplatněním kamenických detailů. Tyto ovšem vznikaly v převážné většině jako prostory polozapuštěné, s důrazem na reprezentativní funkci v denním životě obyvatel domu.

Jestliže tábořská skupina dvoulodí postrádá na našem území analogie, je obtížné shledávat její filiace. Povšechně oblíbenost segmentových arkád může navozovat spojitost se sasky orientovanou architektonickou produkcí aplikující důsledně ve zdech segmentově zaklenuté, na hranách okosené, vylehčující niky, důsledně vzdívané z cihel, v Horním Slavkově, Jáchymově ad. Jednoznačně saské proveniencie až původem ze severního Pomorí jsou panelové tábořské štíty domů čp. 6 a čp. 22 na Žižkově náměstí. Stejně ovšem nelze přehlédnout charakteristické hlavice sloupů v Lichvicově domě čp. 5 s diamantováním příbuzným idejím sklípkové klenby a v širších souvislostech formám tzv. románské renesance s krystalickými formami usilujícími o novotvar na základě ryze geometrických, stereometrických struktur. Tato

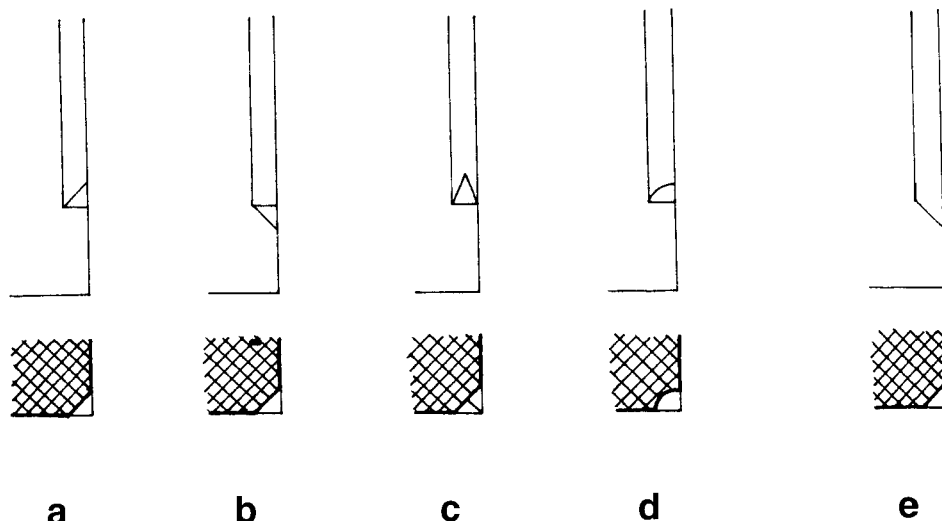
slohová vrstva ovšem jednoznačně souvisí s Podunajím, i když v této oblasti není nutno spatřovat dominantní díla. Zaniklá přestavba jindřichohradeckého zámku naznačuje, že náležela k vrcholům této slohové vrstvy. Podobnost tábořských sklepních arkád může být shledávána snad i s některými arkádovými pavlačemi podunajských měst. Slohová provázanost střední Evropy na přelomu pozdní gotiky a renesance byla značná.

Dílčí, nezanedbatelnou stránku problému tábořských sklepů jako výtvarného díla představují početné zachované portály. Vyskytují se v mnohých, ač ne ve všech středověkých městech. Jejich výskyt byl zřejmě místně podmíněn, závisel asi na přítomnosti kameníků ve městě. Portály např. téměř chybějí ve sklepech Českého Krumlova. Jakkoliv se zde pokoušíme ověřit možnost datování portálů a jejich pomoci i sklepů, v budoucnu k datování přispějí za pomoci dendrochronologického testu zřejmě i města zachovávající důsledně původní dřevěné portály. Městem zachovávajícím své dřevěné portály z doby základní výstavby je slovenská Žilina. Při zjišťování filiací může hrát roli nejen forma, ale i materiál. Ojedinelý tmavý diorit z prachatického okolí v kontextu s charakteristickou formou prozrazuje, že portály z Prachatic byly do-

dávány do širokého regionu, do Písku, Dobrušky, Strakonice, Stach a dokonce až do Českého Krumlova a Bechyně. V Táboře jsme přistoupili k výzkumu problému se záměrem posoudit jednotlivé typy portálů, které jsou v celostátním měřítku univerzální a vzbuzují u badatelů dohady o datování. V případě jejich úspěšného časového vročení by typologie mohla být pomůckou veškerého výzkumu. Diskutován bývá především problém portálu s prostým okosením hrany, které na spodní straně nad soklem bývá ukončeno několika způsoby a není dosud jasné, kdy se který typ uplatňoval. Až v pozdním středověku vzniklý Tábor by zde limitou „post quem“ datování mohl sehrát nezastupitelnou roli. Pro možnost srovnání jsme většinu portálů zaměřili. Přehled četnosti výskytu podáváme v tabulce. Zjistili jsme neočekávanou skutečnost, že v Táboře se vyskytují portály všech typů. Nelze tedy vyloučit, že i kdekoli jinde by se mohl určitý typ portálu v 15. a 16. století vyskytovat. Nutno se skepticky vyslovit o možném datování dvou základních typů soklů (A, B) s časovým vymezením v rozsahu 15. a 16. století, neboť např. na tábořské radnici se oba typy vyskytují současně. Snad i ve sklepech se projevovala středověká tendence po uplatnění nejrozličnějších variant v rámci jediného díla, jako tomu bylo např. u chrámových kružeb. Poznatky o výskytu všech typů soklů můžeme doplnit poznatky z jiných lokalit. Klasický je typ B, vyskytující se ve 14. století, typ A je považován za pozdně gotický, zjistili jsme jej však již nejpozději v době krále Václava IV. V kostele v Koči (1396) a v husity rozvrácené kartouze v Dolanech u Olomouce. Větší četnost typu A v Táboře by mohlo potvrzovat těžiště výskytu spíše v pozdní gotice. Výskyt typů C, E je v souhlase se staršími předpoklady. Méně častý E např. v kapli P. Marie jindřichohradeckého zámku před rokem 1492 v kontextu huti „románské renesance“.

typ	počet příkl. výskytu
A	23
B	10
C	2
D	1
E (čtvrtkruhové vyžlabení)	1
bez profilace	2

Tvarová stránka portálů je jednotná. Téměř bezezbytku převládají portály polokruhově zaklenuté, lomený portál se vyskytl jednou v čp. 18, obdélný v druhém podzemí čp. 2, v druhotné poloze. Spodní sklepy zásadně portály postrádají. Portály ve sklepech jsou rozhodující položkou v počtu gotických portálů Tábora vůbec. Nad terénem se vyskytují pouze zřídka, přičemž tyto další příklady nedoplňují podstatně soubor a vůbec neřeší pro-

Obr. 8: Typy portálových soklů tábořských sklepů.

blematiku. V přízemích převládají povšechně pozdně gotické portály obdélné, sedlové, ojediněle se vyskytuje portál lomený (čp. 54). Unikátní je historizující lomený portál komory v čp. 18. Bohatě profilovaný portál sklepa čp. 2 byl umístěn druhotně. Kuriózním architektonickým detailem tábořského podzemí je konzola pětúhelného půdorysu, vyskytující se vždy jako nosný prvek žeberné klenby. Je zazděna v levé hraniční zdi horního sklepa v domě čp. 288 ve Špitálské ulici. Obsahuje desku na spodní straně s okosením a navazující polygonální jehlanec s proláklými stěnami. Smysl ve sklepním prostředí je nejasný, ač vztah konzoly a přilehlého zdíva je organický.

SKLEPY DOKLADEM STARŠÍ VÝSTAVBY A ZMĚN URBANISTICKÉ STRUKTURY

S přihlédnutím k stavebním zvyklostem můžeme určit sklepy nesouvisející půdorysně s přízemím jako residua zaniklých stavení. Pozornost si zaslouží především objekty, jejichž přízemí je datovatelné do raného 16. století. Uvedli jsme již neobvyklé řešení hloubkového dvoutaktu ve sklepech a zaklenutí na střední sloup přízemí čp. 16 pravděpodobně ze dvou etap, které byly sledovány i při hloubkovém průzkumu průčelí. Zásadní změna se uskutečnila zřejmě po požáru z roku 1532. Průkazné jsou i dvě etapy domu čp. 22 s panelovým štítem, kde zdi sklepa z velké části nenavazují na přízemí, vzhledem ke sklepům neorganické. Také zde byl zlomem rok 1532. Obdobné rozpory jsou v dispozici domu čp. 119 v Klokotské ulici, kde rozsáhlá síň vznikla soudě podle klenb až někdy v třetí čtvrti 16. století. Dispozice sklepů je zde obdobná sklepům domu čp. 22. Také sklepy pod pravou částí radnice dokončovanou nejpozději v 2. desetiletí 16. století jsou starší. Širší význam mají disproporce přízemí a sklepů v domech čp. 101, 103, 105, 106. Z uvedeného vyplývá, že dnešní zástavbě předcházely starší objekty, ze kterých se nezachovalo nad terénem nic. Rovněž je zřejmé, že v této zjištěné druhé etapě výstavby došlo k zásadním změnám uliční čáry, aniž by tyto všechny změny byly ve prospěch zpravidelnění zástavby. Jelikož také zde došlo k proměně zástavby již ve druhé čtvrt-

ti 16. století, sotva bychom měli pochybovat o původu sklepů v 15. století. Tak radikální změny, jakých jsme zde svědky, by jistě nebyly následovaly po několika málo letech existence stávajících objektů, kterým sklepy náležely. Zaniklé objekty byly patrně z větší části ze dřeva, podle soutek zřejmých z odsazení sklepů čp. 100 - 101, 103 až 104, 104 - 105, v nesouvislé zástavbě spíše vesnického charakteru. Existence kamenných sklepů pod dřevěnými nebo zčásti dřevěnými objekty nebyla výjimečná, tím spíše, že sklepy měly původně nezřídka ještě dřevěné stropy. Nekonformností podlaží by bylo možno uvádět více příkladů, je pozoruhodné, že se koncentrují především v severozápadním sektoru města, který byl nejvíce poškozen pustošením třicetileté války. Zásadní změnu půdorysné struktury města dokládají sklepy severně od Sva-

tošovy ulice. Podrobná argumentace přesahuje možnosti této publikace. Uvedme pouze, že se nabízí hypotéza komunikace zaniklé již na počátku 16. století, směřující do severozápadního kouta náměstí proti pozdějšímu kostelu, určená nápadnou souvislou linií severního okraje sklepů domů čp. 37, 314, 312, 311 a snad i čp. 308, 306. Na západní straně obloukem pokračuje tato linie snad severní hranicí parcely čp. 39. Více by mohl, stejně jako v dalších případech, napovědět archeologický výzkum. Nápadný je půdorysný úskok Dlouhé ulice směrem k jihu západně od čp. 334. V prodloužení jižního okraje ulice se nachází severní okraj historických sklepů čp. 326, 329, 331. Dlouhá ulice mohla pokračovat kdysi souvisle k západu, v tomto úseku jako příhradební ulička.

BAUGESCHICHTSERFORSCHUNG DER KELLERGESCHOSSE DER STADT TÁBOR

Die Kellergeschosse von Tábor sind einzig in ihrer Art von der Sicht der Erforschung, denn sie bieten Garantie, dass hier keine ältere Konstruktion als aus dem 15. Jahrhundert besteht. In den Jahren 1971 - 1983 wurde eine ausführliche Erforschung und Bemessung der Keller durchgeführt. Die Keller von Tábor haben gewöhnlich Räume mit Gewölben und mit Umgebungsmauern im 1. Kellergeschoss und in den Felsen eingehauene Räume in den weiteren zwei bis drei Niveaus. Die Erforschung wurde durch ausführliche Beschreibung aller Objekte in der Lokalität realisiert. Zur Verfügung war die ausführliche Stadtbemessung einschliesslich der Kellergeschosse im Ausmass 1 : 50. Für jedes Objekt wurde ein selbständiger Forschungsbericht ausgearbeitet, architektonische Einzelheiten eingezeichnet, in einigen Sektionen alle unterirdischen Räume im Rahmen der ganzen Stadt im Massstab 1 : 400 eingezeichnet. In Tábor kam ein örtliches spezifisches System der Wölbung zur Geltung. Die Keller enthalten auch eine grosse Menge von gotischer Steinportale, durch deren Typologie und Zeitabgrenzung ein Hilfsmittel für das Datieren analogischer Räume auch in anderen Städten geschaffen werden sollte. Es zeigte sich aber, dass im Einklang mit der Beliebtheit uneinheitlicher architektonischer Details im Mittelalter auch in den Kellern in einem Zeitabschnitt und bei einem Objekt verschiedene Portaltypen erscheinen.

In drei Varianten kommen in Tábor Kellerdoppelschiffe zum Vorschein, von denen der Typ mit den gehauenen Mittelsäulen eine hervorragende Erscheinung ohne Analogie in weiteren Städten ist und wir charakterisie-

ren ihn als „Täbortyp“. Es sind 6 Beispiele erhalten geblieben. Die Arkaden sind mit Kunstziel gelöst, ausschliesslich als Steinhauerarbeit. Die Kellernerforschung des zweiten Kellergeschosses widerlegte manche Meinungen über den nachträglichen Ursprung der unteren Keller. Sie vernichtete auch die romantischen Vorstellungen vom Angriff - und Verteidigungszweck der Keller. Die Erforschung bewies, dass die Keller von Tábor trotz ihrer ungewöhnlicher Gleiderung, Kompliziertheit und Ausmass als Lagerräume (und als Schutz gegen das Feuer) dienten.

Am Ende ist es nötig zu betonen, dass die Keller von der Sicht der Erkennung der Geschichtsentwicklung der Objekte eine unvertretbare Rolle haben. In der Regel behalten sie ihre authentische Gestalt aus der Zeit ihrer Entstehung und belegen gewöhnlich das System der Geschosse über dem Gelände und das auch im Falle, dass diese nicht mehr existieren.

ABBILDUNGEN

- 1: *Mittelalterliche und Renaissancekeller in Tábor.*
- 2: *Zwei Arkadentypen von Doppelschiffen in den Kellern von Tábor.*
- 3: *Axonometrie eines charakteristischen Kellerdoppelschiffes in Tábor.*
- 4: *Charakteristische Doppelschiffkeller in Tábor.*
- 5: *Lichwihaus Konstr. Nr. 5, Erdgeschoss und Keller nach dem Jahre 1532.*
- 6: *Häuserkeller Konstr. Nr. 176 - 178 in der Kotnovstrasse mit der Einzeichnung des zweiten Kellergeschosses.*
- 7: *Portaltypen der Keller von Tábor.*
- 8: *Typen der Portalsockel der Keller von Tábor.*